

EFFECTIVITEIT VAN AGRARISCH NATUURBEHEER IN UITERWAARDEN

DEELRAPPORT PROJECT 'RIJN IN BEELD'

Gijs Kurstjens
Bart Peters
m.m.v. Jan van Diermen

Maart 2012

Oktober 2011

G. Kurstjens & B. Peters m.m.v. J. van Diermen.
2012. Effectiviteit agrarisch natuurbeheer in
uiterwaarden. Project Rijn in Beeld. Kurstjens
ecologisch adviesbureau/Bureau Drift, Beek-
Ubbergen/Berg en Dal.

Correspondentie:
www.rijninbeeld.nl

© Alles uit dit rapport - behalve fotomateriaal - mag
worden overgenomen mits er op de bovenstaande
wijze verwezen wordt naar dit rapport en de
auteur(s).

1. INLEIDING

In het kader van het project Rijn in Beeld is onderzoek gedaan naar de lange termijn effecten van agrarisch natuurbeheer in uiterwaardgebieden. Hierbij is zowel naar weidevogels gekeken als naar de resultaten met botanische pakketten. Hoe hebben de aantallen weidevogels en indicatieve flora zich langs de grote rivieren ontwikkeld?

Al sinds de lancering van de Relatienota (1975) en met een nieuwe impuls in 1988 (Regeling Beheerovereenkomsten) zijn in het rivierengebied (uiterwaarden maar ook in binnendijkse komgebieden) op relatief grote schaal speciale beheerpakketten afgesloten ten behoeve van de bescherming van weidevogels en het behoud van bijzondere flora. Inmiddels vallen deze pakketten onder het Subsiestelsel Natuur- en Landschapsbeheer (SNL).

De aanleiding voor dit onderzoek vormen geregelde discussies over de effectiviteit van deze vorm van natuurbeheer, ook in relatie tot de resultaten die worden behaald met investeringen in grondverwerving en natuurontwikkeling door terreinbeheerders. Gezien de jaarlijks terugkerende investeringen in agrarisch natuurbeheer is het nuttig om de resultaten hiervan op een rij te zetten. Dit onderzoek beperkt zich tot de *uiterwaarden* met beheerpakketten.

Het onderzoek naar de effectiviteit van agrarische beheerovereenkomsten in uiterwaarden voor weidevogels wordt besproken in hoofdstuk 2 en voor de botanische kwaliteit in hoofdstuk 3. De rapportage wordt afgesloten met een gezamenlijk advies voor het beleid (hoofdstuk 4).

2. WEIDEVOGELBEHEER

2.1 METHODE

Weidevogelbeheer

In dit onderzoek is gekeken naar het fenomeen weidevogelbeheer in een landbouwcontext, dus gronden met een productiefunctie. Er is niet gekeken naar eventueel weidevogelbeheer op terreinen in eigendom van natuurbeheerders.

Weidevogelbeheerpakketten

Recentelijk worden de volgende zes beheerpakketten voor weidevogels gehanteerd:

- Beheerpakket A01.01.01: weidevogelgrasland met rustperiode
- Beheerpakket A01.01.02: weidevogelgrasland met voorweiden
- Beheerpakket A01.01.03: plas-dras
- Beheerpakket A01.01.04: landbouwgrond met legselbeheer
- Beheerpakket A01.01.05: kruidenrijk weidevogelgrasland
- Beheerpakket A01.01.06: extensief beweid weidevogelgrasland

Deze nieuwe pakketten zijn echter nog niet volledig omgezet en verwerkt in de recente kaartbestanden van de Dienst Regelingen. Er is bij dit onderzoek uitgegaan van het pakket weidevogelgrasland met rustperiode (minimaal tussen 1 april en 1 juni, maar er zijn pakketten met verlengde einddatum).

Op landbouwgronden met legselbeheer waarbij nesten worden gemarkeerd of van speciale nestbeschermers voorzien, vindt verder geen aangepast weidevogelbeheer plaats en dit is niet meegenomen in de analyse.

Beheer in deze gebieden

In het algemeen wil men via een uitgesteld maaibeheer ruimte bieden aan broedende weidevogels. Te vroeg maaien leidt tot grote sterfte onder legsels en jongen. Bovendien zijn de overlevingskansen van kuikens op pas gemaaide percelen slecht door gebrek aan voedsel en dekking.

Agrariërs krijgen een vergoeding voor de inkomstenderving ten gevolge van het later maaien. Overigens worden zelden voorwaarden gesteld aan de hydrologie van weidevogelpercelen met uitzondering van het pakket plas-dras, maar dit wordt zelden afgesloten in de uiterwaarden (uitzondering is bijv. een perceel te Huissen sinds 2009).

Aanpak

Er is een selectie gemaakt van uiterwaarden langs de Rijntakken waar al geruime tijd (sinds medio jaren '90) weidevogelpakketten zijn afgesloten én waar voldoende onderzoeksgegevens van bekend zijn.

Omdat nooit voor alle percelen in deze uiterwaarden beheerovereenkomsten zijn afgesloten (dit gebeurt namelijk op basis van vrijwilligheid), zijn alleen die uiterwaarden geselecteerd waar op tussen ca. 40-60% met als uitschieter ca. 80% van het oppervlak gesubsidieerd weidevogelbeheer plaats vindt. Voor de analyse van de weidevogeltrend in de geselecteerde gebieden is gekeken naar de trend in de gehele uiterwaard, mede omdat de data niet exact op

perceelsniveau zijn verzameld en omdat weidevogels ook gebruik maken van percelen waar geen overeenkomsten zijn afgesloten. Helaas waren er – voor de vergelijking – geen data beschikbaar van agrarische uiterwaarden waar geen of nauwelijks weidevogelpakketten lagen.

Databestand en methodiek

Voor de analyse is gebruik gemaakt van de uitgebreide dataset van de Provincie Gelderland. Sinds 1992 is een weidevogelmeetnet van start gegaan om de ontwikkelingen van de belangrijkste weidevogelgebieden te volgen. In de opgebouwde dataset (1992-2010) zitten ook gegevens van derden (RIZA, Stifitse uiterwaarden 1997-2000). De inventarisatie en de interpretatie van de veldgegevens is uitgevoerd volgens een gestandaardiseerde methodiek, territoriumkartering conform BMP Weide- en akkervogels (van Dijk & Boele, 2011 en eerdere versies hiervan).

Soortenlijst

Bij de inventarisaties zijn vaak meer soorten onderzocht dan alleen de strikte weide- en akkervogels; vaak zijn ook diverse water- en struweelvogels geteld. Deze analyse beperkt zich echter tot de volgende soorten:

- Zomertaling
- Slobeend
- Patrijs
- Kwartel
- Kwartelkoning
- Scholekster
- Kievit
- Kempphaan
- Watersnip
- Grutto
- Wulp
- Tureluur
- Veldleeuwerik
- Graspieper
- Gele Kwikstaart
- Paapje
- Grauwe Gors

Van een aantal soorten bleek het totale aantal territoria in de onderzoeksgebieden zo gering (<30) dat het niet verantwoord was om een trend te bepalen. Het betrof Zomertaling, Kwartel, Kwartelkoning, Watersnip, Paapje en Grauwe Gors. Kempphaan was overigens in 1992 reeds verdwenen als broedvogel in uiterwaarden. Alleen in de Gelderse Waard is in 2002 nog eenmalig een broeds vrouwtje Kempphaan vastgesteld.

Onderzoeksgebieden

Uiteindelijk zijn zeven gebieden geselecteerd voor de analyse. De gebieden liggen verspreid over de verschillende Rijntakken zodat eventuele regionale verschillen (bodemsamenstelling, kwelinvloed, mate van rivierdynamiek) mee zijn gewogen. Diverse uiterwaarden met weidevogels zijn afgevalen omdat er onvoldoende areaal aan weidevogelpakketten lagen of omdat er niet voldoende data uit de periode 1992-2010 beschikbaar waren.

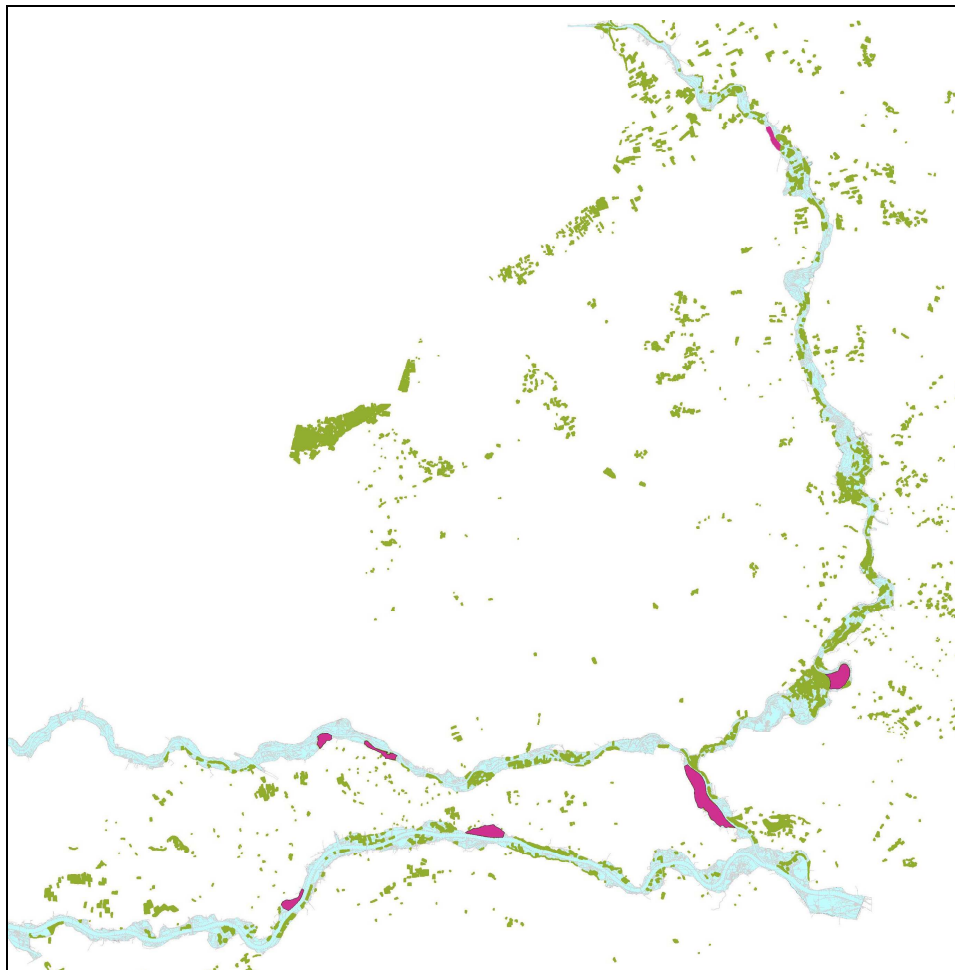
Het gaat om de volgende gebieden (figuur 1):

- Stiftsche Uiterwaarden (Waal)
- Hiensche Uiterwaarden (Waal)
- Huissensche Waarden (Gelderse Poort)
- Fraterwaard (IJssel)
- Gelderse Waard (IJssel)
- Mauriksche en Ecksche Waarden (Nederrijn)
- Ingensche Waarden en de Tollewaard (Nederrijn)

De Stiftsche Uiterwaarden zijn primair begrensd als botanisch gebied (groot hooilandencomplex) maar zijn toch toegevoegd als onderzoeksgebied voor deze weidevogelanalyse. Hooilanden zoals in deze uiterwaard kwamen tot de jaren '80 op vrij grote schaal voor langs de Waal uiterwaarden en herbergden een kenmerkende broedvogelgemeenschap met o.a. Grauwe Gors, Kwartelkoning en Paapje.

In tabel 1 is per uiterwaard de oppervlakte aangegeven en het percentage weidevogelbeheerpakketten. Tevens is aangegeven uit welke jaren data beschikbaar waren en gebruikt zijn voor de bepaling van de weidevogeltrend.

Figuur 1. De ligging van de zeven onderzoeksgebieden met weidevogelbeheerpakketten in agrarische gebieden langs de Rijntakken (paars) en overige gebieden met weidevogelbeheerpakketten (groen) zijn eveneens zichtbaar.

Tabel 1. Overzicht van gebruikte data (jaren) van de uiterwaarden met weidevogelpakketten die zijn meegenomen in de analyse. In deze tabel is de oppervlakte van de totale uiterwaard aangegeven alsook het percentage waarvoor weidevogelbeheerpakketten zijn afgesloten. Voor drie gebieden is het aantal weidevogels in de periode 1992-1993 geschat, daarbij is uitgegaan van het aantal dat in 1997 of 1998 is geteld, en gezien de trend in andere gebieden is dit waarschijnlijk een onderschatting.

	Opp. uiterwaard	% weidevogel-beheer-pakketten	Beschikbare data per tijdsperiode				
Onderzoeksgebied			1992-1993	1997-1998	2002-2003	2005-2006	2008-2009
Stiftsche Uiterwaarden	142 ha	48%	1992	1997	2002	2006	2009
Hiensche Uiterwaarden	277 ha	38%	-	1997	2002	2006	2009
Huissensche Waarden	720 ha	44%	-	1997	2002	2006	2009
Fraterwaard	312 ha	58%	-	1998	2002	2006	2008
Gelderse Waard	70 ha	80%	1992	1997	2003	2005	2009
Mauriksche en Eckse Waarden	113 ha	45%	1992	1997	2003	2006	2009
Ingensche Waarden en Tollewaard	117 ha	61%	1993	1997	2002	2006	2009

2.2 RESULTATEN

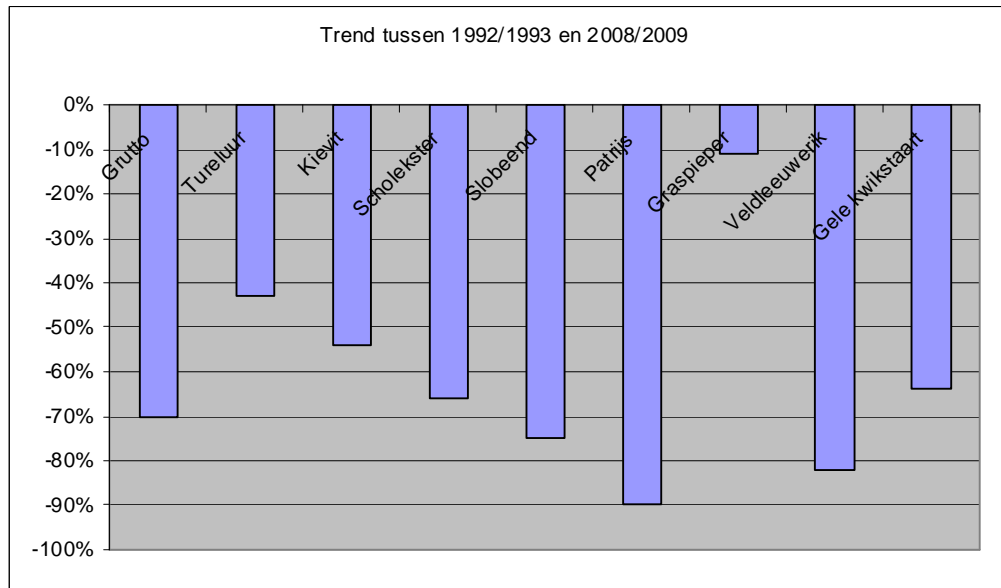
Weidevogeltrends in beheergebieden uiterwaarden

Soorten

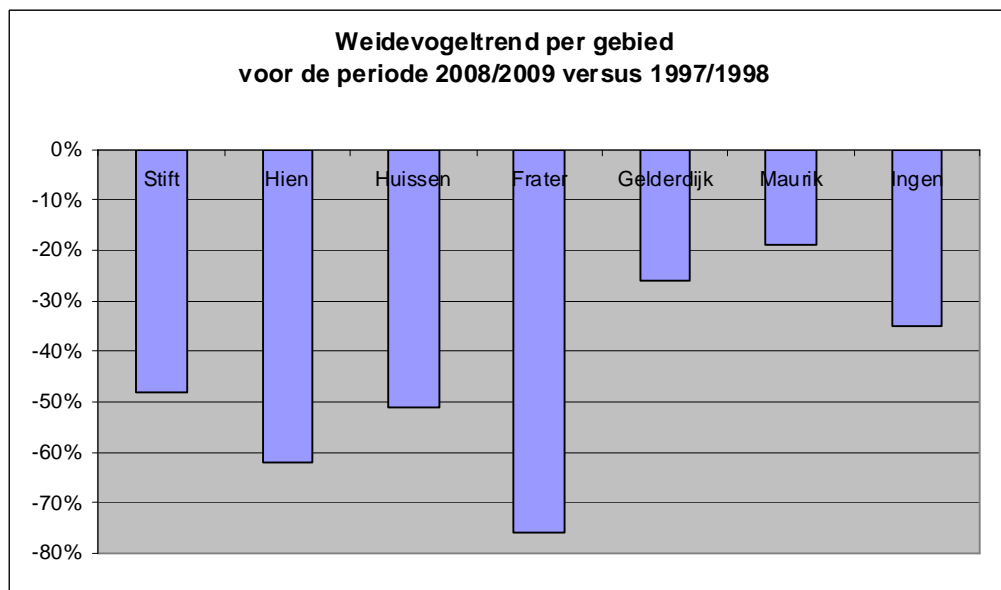
De vastgestelde trend voor 9 soorten weidevogels van alle zeven gebieden samen tussen 2008/2009 en 1992/1993 is weergegeven in figuur 2. Alle soorten laten een achteruitgang zien, maar er zitten grote verschillen tussen de soorten. Zes soorten (Patrijs, Veldleeuwerik, Slobeend, Grutto, Scholekster en Gele Kwikstaart) zijn met meer dan tweederde gedaald. Kievit is met ruim 50% afgenomen en Tureluur met ruim 40%. De Graspieper is de enige soort die slechts een beperkte achteruitgang vertoont (-10%).

Gebieden

Als de weidevogeltrends voor de zeven onderzoeksgebieden op een rij worden gezet, worden verschillen zichtbaar tussen de gebieden (figuur 3). De weidevogeltrend is per jaar bepaald door de som van alle territoria van de negen onderzochte soorten samen. Omdat voor drie gebieden geen data beschikbaar waren voor de periode 1992/1993 is deze trend alleen bepaald voor de periode 2008/2009 versus 1997/1998. Tussen 1992/1993 en 1997/1998 heeft in de andere gebieden vaak een forse daling van het aantal weidevogels plaats gevonden. Dit betekent dat het getoonde percentage nog aan de positieve kant is. Tussen de uiterwaarden zijn grote verschillen zichtbaar. De trend is bij de beide terreinen langs de Nederrijn (Maurik en Ingen) en de Gelderse Waard (Beneden-IJssel) duidelijk minder negatief dan langs de andere vier uiterwaarden.

Figuur 2. Overzicht van de trend van negen weidevogelsoorten in zeven uiterwaarden met gesubsidieerd weidevogelbeheer langs de Rijntakken tussen 1992/1993 en 2008/2009.

Figuur 3. Overzicht van de trend van alle 9 weidevogels samen per weidevogelbeheergebied in de uiterwaarden van de Rijntakken tussen 1997/1998 en 2008/2009.

2.3 DISCUSSIE

Vergelijking met landelijke en provinciale trend

De daling van het aantal weidevogels gaat in het rivierengebied harder dan gemiddeld in Nederland bijv. laagveengebieden en zeekelegebieden in Noord-Nederland. Alleen de regio Zeeklei in Zuidwest-Nederland (Zeeland en Zuid-Holland) doet het nog slechter dan het rivierengebied (Van Turnhout e.a., 2007; Teunissen, 2011).

Analyse van alle Gelderse meetgegevens aan Grutto (265 proefvlakken van gemiddeld 140 ha in open grasland) illustreert de impact van deze trend. Van 1992-2011 neemt Grutto in dichtheid af van 8.9 territoria/100ha (± 13.8) naar 5.1 territoria/100ha (± 8.7). Presentie van Grutto nam binnen deze steekproef af van bijna 80% naar 56%, In uiterwaarden van 86% naar 60% (Provincie Gelderland, interne publicatie 2011).

Een analyse van de situatie met betrekking tot 15 soorten in vier verschillende fysisch geografische deelgebieden binnen Gelderland (zand, klei-op-veen, rivierklei binnendijks, uiterwaarden) laat zien dat de uiterwaarden anno 1992 samen met de klei-op-veen graslanden langs de Randmeerkust tot de beste weidevogelgebieden behoorden. In het tijdvak 2000-03 is de kwaliteit overal gedaald en neemt het relatief belang van klei-op-veen graslanden sterk toe. Anno 2010 is ook aan de Randmeerkust de trend afnemend, Het relatieve belang van (kom-)kleigebieden neemt toe maar de uiterwaarden boeten steeds verder aan belang in. De kwaliteit in komkleigebieden met kwel en in uiterwaarden langs het gestuwde traject van de Nederrijn wijkt in gunstige zin af, waaruit het belang van kwel als spelbreker bij het droogleggen van landbouwgronden evident wordt (Provincie Gelderland, interne publicatie 2011).

De uiterwaarden functioneren momenteel als *ecologische sink* voor weidevogels. Dit betekent dat de populatie afneemt en zonder nabijgelegen bronpopulatie op termijn gedoemd is om te verdwijnen. Omdat ook in het binnendijkse rivierengebied het areaal geschikt weidevogelgrasland slinkt, ontbreekt in de meeste gevallen een voldoende substantiële nabijgelegen bronpopulatie.

Oorzaken

De oorzaken voor de sterke achteruitgang in de weidevogelbeheergebieden in de uiterwaarden in het bijzonder en het rivierengebied in het algemeen dienen te worden gezocht in een combinatie van factoren die ervoor zorgen dat in veel beheergebieden niet wordt voldaan aan de eisen die weidevogels aan hun voortplantingsbiotoop stellen:

- sterk fluctuerende waterpeilen in de uiterwaarden met vooral in droge voorjaren veel minder voedsel in graslanden en grotere kans op predatie.
- in beheergebieden voor weidevogels worden wel voorwaarden gesteld aan maaidata maar niet aan de hydrologie; terwijl een hoog grondwaterpeil een cruciale factor is voor deze groep (Beintema e.a., 1995) en in uiterwaarden de relatie met vroege voorjaarsinundaties positief bleek te zijn (Faunawerkgroep Gelderse Poort, 2002).
- verdere landbouwintensivering op resterende percelen (zonder beheerovereenkomst), zowel buiten- als binnendijks met o.a. onveilige schakels in het opgroei habitat van kuikens als gevolg.
- afnemende openheid van het landschap in de uiterwaarden door de ontwikkeling van ruigte, struweel en oobos; dit speelt vooral in nieuwe natuurgebieden.

- toenemende bebouwing en infrastructuur in binnendijkse gebied waardoor potentieel geschikte weidevogelgebieden steeds kleiner worden en/of versnipperd raken.

Verschillen tussen soorten

De trend van de Graspieper vormt een lichtpuntje in de verder dramatische afname van weidevogels in uiterwaarden met een substantieel aandeel beheergebied. De soort blijkt tolerant voor verruiging van graslanden en handhaaft zich in extensief beheerd grasland, verruigde oeverstroken langs de rivier of extensief beheerde zomerkaden en dijkhellingen. De Graspieper doet het ook in natuurontwikkelingsgebieden redelijk goed. Vaak neemt de soort eerst toe om vervolgens toch geleidelijk aan af te nemen (o.a. in de Blauwe Kamer en in Meinerswijk). Dat heeft te maken met voortschrijdende successie van de vegetatie waarbij het aandeel ruigte, struweel en oobos toeneemt ten koste van meer open grasland waar de Graspieper zijn biotoop vindt. Ook de achteruitgang van Tureluur is minder stevig dan bij andere soorten. In uiterwaarden waar naast weidevogelbeheer ook delfstofwinning plaats vindt waarbij kleiputten, plassen of geulen ontstaan, zien we de soort zich meer als pioniervogel van oevermilieus gedragen (o.a. Hiensche Uiterwaarden). Tenslotte is ook de afname van de Kievit nog wat minder ernstig dan die van de overige weidevogels. Dat heeft er mee te maken dat de Kievit ten opzichte van vroeger meer een akkervogel is geworden dan een vogel van vochtig grasland. De soort heeft dus weinig baat bij evt. weidevogelpakketten voor graslanden. De geconstateerde trend heeft waarschijnlijk meer te maken met het aandeel bouwland in de onderzochte uiterwaarden, dat mogelijk in sommige uiterwaarden zelfs wat is toegenomen gedurende de onderzoeksperiode (o.a. in Fraterwaard). De daling van de Kievit heeft zich overigens ook wat later ingezet dan bij andere soorten en is recentelijk zeer sterk (sedert 2008) maar nog niet voldoende te beoordelen op jaareffecten (bijv. grote wintersterfte).

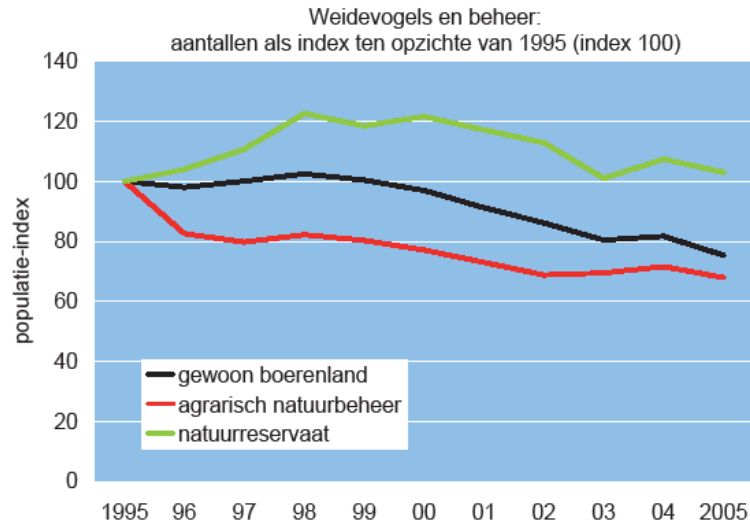
Verschillen tussen gebieden

De geconstateerde verschillen in trend tussen de verschillende onderzoeksgebieden houden waarschijnlijk verband met twee factoren:

- gunstigere hydrologische situatie; zo is er in de Mauriksche en Ingensche waarden langs de Nederrijn en in de Gelderse Waard lokaal sprake van kwelinvloed (vooral lange kwel) waardoor percelen langer nat blijven;
- aanwezigheid van nabijgelegen weidevogelpopulaties in binnendijks gebied waarmee uitwisseling kan plaats vinden; Polder Hattem in het geval van de Gelderse Waard (IJssel) en Maurikse Broek en Ingense Veld voor de beide terreinen langs de Nederrijn.

Vergelijking met agrarische gebieden zonder beheerovereenkomsten

Eerder onderzoek heeft uitgewezen dat de aantalsontwikkeling van weidevogels in Nederland op boerenland met agrarisch natuurbeheer statistisch nauwelijks verschilt (zelfs iets sneller daalt) dan die op boerenland zonder enige vorm van weidevogelbeheer (Koffijberg & Van Turnhout, 2008). Zie figuur 4.

Figuur 4. Weidevogels en beheer in Nederland: aantallen als index ten opzichte van 1995 (index 100). Overgenomen uit Koffijberg & Van Turnhout, 2008.

Conclusies

- In alle hier onderzochte uiterwaardgebieden met weidevogelpakketten is sprake van een aanzienlijke (kwart) tot zeer sterke (meer dan 50%) daling van het aantal territoria van weidevogels in 10-12 jaar tijd (periode 1997/1998 versus 2008/2009). Ten opzichte van 1992/1993 speelt een nog scherpere daling maar deze kon niet van alle gebieden worden bepaald door het ontbreken van data.
- Alle onderzochte soorten dalen fors (>-50%) tot zeer fors (>-80%), alleen bij de Graspieper is de achteruitgang opvallend lager (- 10%). Ook de afname van de Tureluur is wat minder dramatisch (- 40%).
- Verschillen in trends tussen gebieden houden vooral verband met een lokaal gunstige hydrologische situatie (o.a. kwelinvloed); ook de aanwezigheid van nabijgelegen binnendijkse populaties draagt bij aan een minder sterke daling van weidevogels in bepaalde uiterwaarden.
- De achteruitgang van weidevogels in het rivierengebied (en uiterwaarden in het bijzonder) is veel sterker dan elders in het land (laagveen, zeeklei in Noord-Nederland). De weidevogelpopulaties in uiterwaarden en waarschijnlijk het grootste deel van het rivierengebied (mogelijk uitgezonderd komgronden in de Midden Betuwe en de IJsseldelta) functioneren intussen als ecologische sink d.w.z. dat ze voor duurzame overleving afhankelijk zijn van een gezonde bronpopulatie in de nabijheid. Deze is echter niet meer aanwezig.

3. BOTANISCH BEHEER

3.1 METHODE

Inleiding

In het kader van het project Rijn in Beeld is onderzoek gedaan naar de lange termijn effecten van beheerpakketten in de uiterwaarden op de botanische kwaliteit. Hebben zich in agrarische beheergebieden bijzondere en/of indicatieve soorten van de bij Rijn in Beeld gehanteerde soortenlijst gehandhaafd of gevestigd?

Definitie van agrarische beheergebieden

Beheerovereenkomsten in productielandbouw

Er is in dit botanische onderzoek in eerste aanleg uitgegaan van terreinen met een agrarische beheerovereenkomst in de context van productielandbouw. Dit is het overgrote deel van de gebieden in het rivierengebied waar botanische beheerovereenkomst op ligt (> 80 á 90%).

Deze afbakening is van belang omdat in de discussies over agrarisch natuurbeheer soms ook naar allerlei kleine terreintjes met een marginale landbouwfunctie wordt verwezen, waar bijvoorbeeld alleen enkele koeien van een lokale boer worden ingezet om bestaande botanische waarden te behouden (doorgaans als pachter). Dit zijn meestal terreinen met een volledig ander karakter, bijvoorbeeld een oud oeverwalleke of een oude kade, en daarmee ook een andere, veel betere ecologisch kansrijkdom.

Particulier natuurbeheer c.q. landgoederen

Een aparte status hebben ook gebieden die als landgoed of bij particuliere stichtingen in beheer zijn. In dit soort gebieden bestaat vaak meer aandacht voor het beheer van het landschap als geheel, dan in de reguliere landbouwgebieden met beheerovereenkomsten met verschillende particuliere eigenaren. Vaak is daardoor sprake van meer regulering of sturing van de agrarische activiteiten en soms zelfs van een uitgewerkt beheerplan. Er wordt nog steeds wel gewerkt met pachtcontracten met agrariërs, maar onder de vlag van het landgoed. Doorgaans valt dit in de categorie 'particulier natuurbeheer' en niet onder agrarisch natuurbeheer zoals hierboven besproken, hoewel de verschillen soms beperkt zijn.

Voorbeelden van dit soort gebieden zijn o.a. de hooilanden van de Stifse Waarden bij Ophemert en gebieden van Stichting Twickel. Ter vergelijking zijn in de conclusies enkele landgoederengebieden meegenomen, voor zover hiervan gegevens beschikbaar waren.

Botanische beheerpakketten

Indeling beheertypen

Botanisch beheer in landbouwgebieden werd tot voor kort ingedeeld in een hele serie typen die zich vooral onderscheidde door verschillende maadata,

bemestings- en beweidingsregimes. De onderstaande typen hadden in deze systematiek betrekking op botanisch beheer:

- Bont hooiland
- Bont weiland
- Bonte hooirand
- Bonte hooiweide
- Bonte weiderand
- Instandhouding kruidenrijk grasland
- Kruidenrijk weiland
- Kruidenrijke zomen
- Ontwikkeling kruidenrijk grasland

Recent is de indeling van beheertypen en pakketten veranderd. Hierbij heeft de overheid een eenvoudiger indeling in 4 typen voor botanisch grasland opgesteld. Deze vier typen zijn:

- Beheerpakket A02.01.01: Botanisch weiland
- Beheerpakket A02.01.02: Botanisch hooiland
- Beheerpakket A02.01.03: Botanische weide- of hooilandrand
- Beheerpakket A02.01.04: Botanisch bronbeheer

De nieuwe pakketten zijn echter nog niet volledig omgezet en verwerkt en in de recente kaartbestanden van de Dienst Regelingen zitten ook nog veel pakketten uit de oude regeling. In dit onderzoek is derhalve uitgegaan van alle bovengenoemde beheertypen. Botanisch bronbeheer is een nieuw type vooral bedoeld om stukjes die nog echt waardevol zijn te kunnen behouden, maar wordt in de provincie Gelderland niet ingezet.

Beheer in deze gebieden

In zijn algemeen wil men via een minder intensief beheer een vegetatie ontwikkelen die soortenrijker is en die kenmerkend is voor minder voedselrijke situaties. Uitgangspunten voor het beheer hierbij zijn:

- Gebruik van chemische bestrijdingsmiddelen is slechts toegestaan voor pleksgewijze bestrijding van akkerdistel, ridderzuring en brandnetel.
- Geen bemesting (ook geen bagger);
- Beperkingen in de beweidingsdichtheden.
- Bij hooilanden mag pas na 1 augustus nabeweid worden.
- Het grasland mag niet worden gescheurd, gefreesd of heringezaaid.

Met het pakket botanisch weiland wordt een vegetatie ontwikkeld die kenmerkend is voor een minder voedselrijke situatie. De beweidingsdichtheid is in alle gevallen, ecologisch beschouwd, nog steeds relatief hoog of zeer hoog. In situaties waarin de kruidenrijkdom nog erg laag is, zal er meer gemaaid en afgevoerd moeten worden dan wanneer er reeds een bloemrijke vegetatie aanwezig is. In sommige gebieden wordt overigens ondanks beheerovereenkomsten ogenschijnlijk nog wel bemest.

Methode van onderzoek

Methodische beperkingen

Het kwantitatief analyseren van de botanische effecten van agrarisch natuurbeheer bleek in dit onderzoek complex. Hiervoor zijn een aantal factoren aan te wijzen:

Gebrek aan data

Er is een chronisch gebrek aan data uit terreinen met agrarisch natuurbeheer. In het kader van Rijn in Beeld konden slechts enkele terreinen ook met daadwerkelijk veldonderzoek bekeken worden. Voor de andere terreinen moest worden volstaan met data uit de landelijke databanken en aanvullende inventarisaties van andere partijen.

Opvallend is dat de overheid de resultaten van agrarisch natuurbeheer niet volgt. Er vinden met andere woorden geen evaluatieonderzoeken plaats naar op de resultaten van agrarische beheerovereenkomsten. Bovendien is er geen resultaatverplichting, zoals die voor natuurgebieden wel is georganiseerd. Tot 2006 werd door Dienst Landelijk Gebied nog wel op zeer kleine schaal gekeken naar een minimumnorm van minstens 15 soorten per hectare. Dit is echter een dusdanig lage norm dat dit weinig zegt over de werkelijke waarde van de terreinen (ook zeer soortenarme terreinen herbergen al gauw 15 willekeurige soorten). Er werd bij deze steekproeven bovendien geen onderscheid gemaakt tussen echte indicatieve of zeldzame soorten versus algemene soorten; elke soort telde mee, dus ook soorten die duiden op een slechte ecologische toestand. Deze getallen van oude steekproeven zijn bovendien niet openbaar.

Waar bij de weidevogels gebruik kon worden gemaakt van goede inventarisatiereeksen van de Provincie Gelderland, zijn die voor de botanische ontwikkelingen minder beschikbaar. Er kunnen dus alleen gebieden meegenomen worden waarvan uit eigen onderzoek of uit de landelijke databestanden een betrekkelijk compleet beeld bestaat.

Losse percelen in plaats van volledige uiterwaarden

Het gaat bij agrarische beheerovereenkomsten vaak om veel losse percelen per uiterwaard, meestal niet om volledige uiterwaardgebieden. Als data alleen op kilometerhokniveau beschikbaar zijn (bijv. in de databestanden van Floron) kan niet altijd goed worden bepaald of soorten nog binnen de percelen of in allerlei randsituaties (kades, bermen) erbuiten voorkomen.

Waarnemingen

Bij deskundigen en vrijwilligers die veel in het rivierengebied onderzoek doen aan flora is op zich bekend dat agrarische gebieden veel soortenarmer zijn dan de natuurgebieden. Dit leidt er ook toe dat floristen, los van eventuele toegankelijkheid van de percelen, veel minder kijken in agrarische gebieden ("er groeit toch niets leuks"). Hoewel begrijpelijk, maakt dit gebrek aan waarnemingen het moeilijker om een methodisch vergelijkbare analyse te maken en kunnen niet alle gebieden met beheerovereenkomsten meegenomen worden.

Aanpak

In een aantal geselecteerde onderzoeksgebieden is gekeken naar de soortenrijkdom van het aanwezige areaal beheergebied is. Hierbij is uitgegaan van dezelfde soortenlijst als waar in Rijn in Beeld de toestand en ontwikkeling van de natuurgebieden is bepaald, echter exclusief soorten van oobossen, van kwelsituaties, van open water en van pioniersituaties, omdat deze soorten geen rol spelen in weilanden en hooilanden en er per definitie niet in voorkomen. Er zijn gegevens gebruikt uit alle landelijk beschikbare databanken, van ondermeer Floron, de landelijke vegetatiedatabank, NB-organisaties, waarnemingen van waarneming.nl en uit losse gebiedsinventarisaties. In de

Winssensche Waarden, Stiftse waarden, Cortenoever en de Tichelbeekse Waard zijn ook nog gerichte veldinventarisaties gedaan in 2009 t/m 2011, zodat hiervan een goed actueel beeld bestaat.

Er is gebruikt gemaakt van alle waarnemingen uit de periode 1992-2011. Voor de Havikerwaard, waarvan relatief veel waarnemingen uit eind jaren '90 bestonden, is er vanuit gegaan dat deze oude waarnemingen nog steeds voorkomen (kans op lichte overwaardering).

Naast de soortenrijkdom is meer kwalitatief ook zo goed mogelijk gekeken naar de dichtheid en locatie waar bijzondere soorten voorkomen. Dit was van belang om te analyseren of soorten echt in de percelen voorkomen of meer in relatie met randzones, oude kades of naastgelegen natuurgebieden. Er is zo mogelijk per gebied een analyse gemaakt op basis van terreinkennis en expert judgement of soorten direct in relatie met aangepast beheer voorkomen, of in relatie met andere factoren (zoals oude kades, opzandingsprocessen of de nabijheid van populaties buiten het terrein).

Onderzoeksgebieden

Criteria

Gelet op bovenstaande restricties kunnen niet alle gebieden meegenomen worden in dit onderzoek. Er is een aantal uiterwaardgebieden uitgekozen waarvan een relatief compleet beeld van het voorkomen van bijzondere soorten bestaat, en die voldeden aan de volgende criteria:

- Uiterwaarden met een betrekkelijk groot, zoveel mogelijk aaneengesloten areaal van beheergebieden met botanische pakketten. Dit om een vergelijking met natuurgebieden mogelijk te maken en allerlei toevallige kleinschalige randeffecten te verminderen.
- Terreinen waarvan zo een betrekkelijk goed beeld bestaat van het voorkomen van bijzondere en indicatieve soorten.
- De terreinen moeten een representatief beeld geven van de toestand van beheergebieden in het rivierengebied en de effecten van agrarische beheerovereenkomsten.

Geselecteerde gebieden

In figuur 5 is zichtbaar dat langs de IJssel relatief veel beheergebieden liggen en dat de Waal en de Nederrijn veel kleinere arealen aan terreinen met beheerovereenkomsten kennen. Langs de Waal heeft dat deels te maken met de aanwezigheid van veel grote wateren en (nieuwe) natuurgebieden. Langs de Nederrijn is niet goed bekend waardoor dit komt, de meeste overeenkomsten liggen aan de zuidzijde van de Nederrijn, terwijl aan de noordoever het areaal natuurgebied van terreinbeheerders veel groter is.

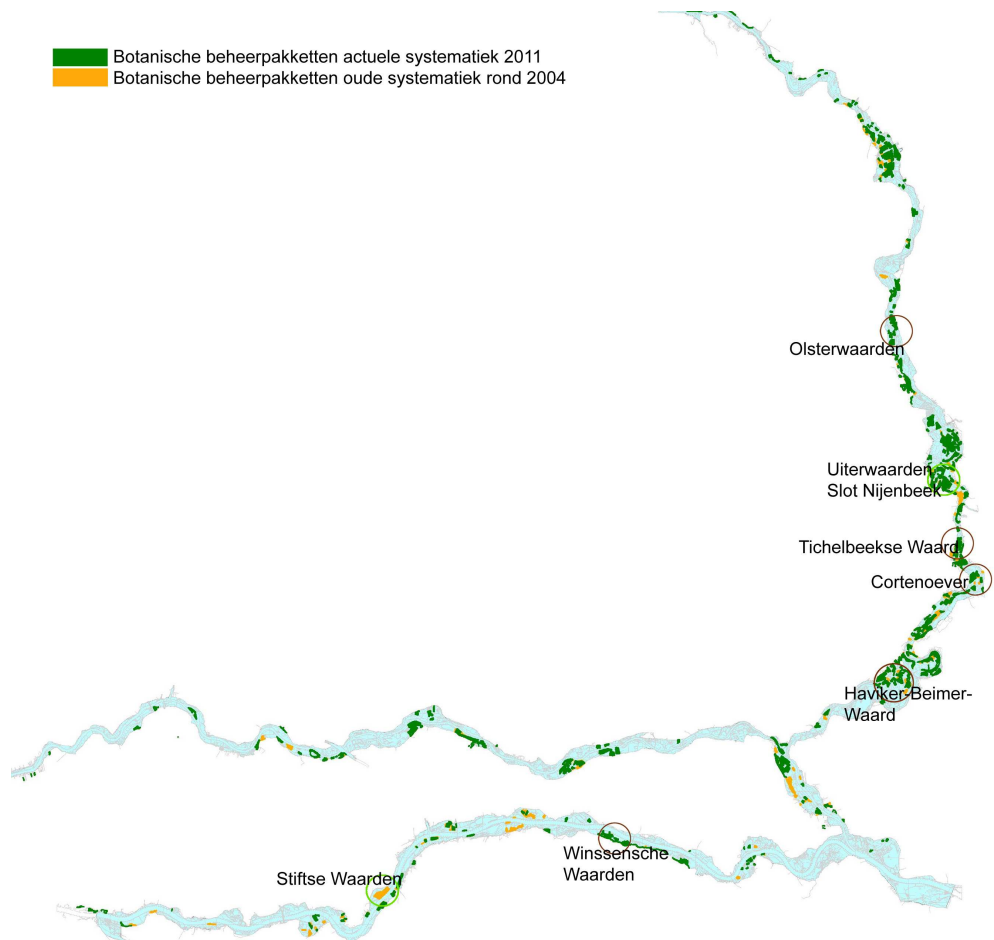
Afgezet tegen het landelijke beeld is het areaal aan gebieden met een beheerovereenkomst in het rivierengebied overigens beperkt. In gebieden als de (binnendijks gelegen) Bommelerwaard of de polderweiden van West-Nederland ligt het areaal veel aanzienlijk hoger, ook ten opzichte van de IJsseluiterwaarden.

Op basis deze kaart en bovengenoemde criteria konden zes gebieden worden geselecteerd.

- De Winssensche Waarden
- De Haviker- en Beimerwaard
- Cortenoever (agrarisch deel)
- Tichelbeekse Uiterwaard
- De Olsterwaarden (agrarisch deel)

- Uiterwaarden rondom Slot Nijenbeek

Daarnaast is als vergelijking een landgoed (particulier natuurbeheer) meegenomen, te weten de Stiftse Waarden (zie ook gebiedsrapportage Rijn in Beeld, Kurstjens e.a., 2011).

Figuur 5. De ligging van gebieden met botanische beheerpakketten in agrarische gebieden langs de Rijntakken (groen). Groen = de actuele situatie volgens herziene systematiek. Oranje = aanvullend volgens systematiek rond 2004, veel van deze terreinen zijn inmiddels overgedragen aan NB-organisaties of hebben een status van particulier natuurbeheer. Duidelijk is dat de IJssel eruit springt. Ook de ligging van de genoemde uiterwaardgebieden is weergegeven.

3.2 RESULTATEN

Gebiedbeschrijving en soortenrijkdom

In tabel 2 staat een overzicht gegeven van het aantal bijzondere / indicatieve soorten dat in de onderzocht agrarische beheergebieden groeit. Per gebied bespreken we de situatie nader:

Winssensche Waarden

De Winssensche Waarden zijn in tegenstelling tot de naast gelegen Beuningse Uiterwaarden sinds 1991 grotendeels agrarisch gebleven. Ongeveer op de helft van de percelen liggen botanische beheerovereenkomsten. Daarnaast ligt er nog een enkel perceel met aanvullend een weidevogelpakket. Langs de rivier liggen relatief hoog gelegen, wat meer zandige percelen. Naar de winterdijk toe zijn de percelen kleiiger en lager gelegen (relict van een oude nevengeul en vermoedelijk ook nog afgeticheld in het verleden).

Er ligt één soortenrijk hooilandperceeltje in het gebied, richting de oeverwal, dat al sinds begin jaren '80 bij Staatsbosbeheer in beheer is. Dit perceel kent nog steeds een bijzondere flora met o.a. Veldsalie, Karwijvarkenskervel, Zachte haver en Beemdkroon. De botanische waarde van dit perceel staat vermoedelijk model voor wat in het verleden op grotere schaal in de Winssensche Waarden voorkwam op de zandige oeverwallen. Sinds enkele jaren heeft Staatsbosbeheer ook een deel van de oeverwal van Rijkswaterstaat overgedragen gekregen. Hier zien we onder invloed van extensiever beheer ook bijzondere soorten terugkeren. Hierbij moet opgemerkt worden dat de zandige oeverwal natuurlijk botanisch veel kansrijker is dan de meer kleiige komgronden.

De agrarische percelen met botanische pakketten zijn soortenarm, mogelijk komt nog plaatselijk wat Karwijvarkenskervel voor (onzeker, want op kilometerhokniveau ingemeten). In verleden werd op één plek in een berm rond de beheerpercelen nog wel Beemdkroon aangetroffen.

Haviker- en Beimerwaard

Dit is een groot uiterwaardengebied in de oksel van enkele IJsselmeanders bij De Steeg tussen Rheden en Dieren. De uiterwaard wordt grotendeels intensief agrarisch beheerd, maar wel liggen er enkele fraaie relicten van oude strangen in het gebied, waaronder de Lamme IJssel. In dit onderzoek zijn de beheergronden ten zuiden van de N317 (weg Ellecom-Doesburg) meegenomen. De percelen in het gebied bestaan grotendeels uit soortenarm grasland, met nauwelijks bijzondere soorten. Lokaal staat nog Veldgerst in de hooilanden, een soort die typerend is voor de vochtige graslanden van de Zuidelijke IJssel. Deze soort komt echter ook in percelen zonder botanische beheerovereenkomst voor. In één perceel groeit Engelse alant in de oeverzone tussen breuksteen. De meeste bijzondere soorten komen dicht langs de IJssel voor, waar zo nu en dan nog wat zand door de rivier wordt afgezet. Het gaat dan om soorten als Bieslook, Sikkelklaver, Hopwarkruid, Goudhaver, Hertsmunt en Engelse alant. Hier bevinden zich voor het grootste deel geen terreinen waar botanische beheerpakketten lopen. Op enkele kades, bermen en randen buiten de beheerpercelen was in de jaren '90 nog Moeslook, Kamgras en Kruisbladwalstro bekend, maar mogelijk zijn deze soorten verdwenen.

Agrarisch beheerovereenkomsten (botanische pakketten)				
Gebiedsnaam	Areaal	Aantal bijzondere graslandsoorten	Bijzondere grasland en oeverwalsoorten	Omliggende zaadbronnen
Wissensche Waarden	37 ha	0(-1)	Onzeker: Karwijvarkenskervel?	Eén soortenrijk hooilandperceel van SBB en een jonge oeverwal van SBB
Haviker- en Beimerwaard	150 ha	2(-4)	Veldgerst, Engelse alant, Onzeker: Goudhaver?, Kattendoorn?,	Enkele kleine relictpopulaties op kades, bermen en langs de rivier
Cortenoever (landbouwdeel)	50 ha	2	Weidegeelster, Veldgerst	Zeer soortenrijke hooilandpercelen van SBB
Tichelbeekse Waard	44 ha	3(-5)	Veldgerst, Karwijvarkenskervel, Kleine ratelaar Onzeker: Engelse alant? Aardbeiklaver?	Beperkt
Olsterwaarden	32 ha	2(-3)	Zachte haver, Sikkelklaver, (Watergentiaan in strang) Onzeker: Goudhaver?	enkele hooilanden in beheer bij SBB, een soortenrijke winterdijkhelling
Landgoed De Pol / Nijenbeek	51 ha	9-12	Zachte haver, Sikkelklaver, Karwijvarkenskervel, Aardbeiklaver, Goudhaver, Weidegeelster, Veldgerst, Georde zuring, Kleine ratelaar?, Gulden sleutelbloem? Veldsalie? Kamgras?	Natuurgebied Rammelwaard van SBB en oude zomerkade

Tabel 2. Overzicht van het aantal bijzondere soorten dat in de onderzochte agrarische beheergebieden groeit.

Cortenoever

Het agrarisch beheergebied van Cortenoever ligt in een grote bocht van de IJssel, buitendijks van het buurtschap Cortenoever bij Brummen.

Geomorfologisch gaat het om een bijzonder kronkelwaardenlandschap met een fraaie afwisseling van droge stroomruggen en door rivierkwel gevoede geulen. Door het zandige karakter van de stroomruggen zijn ze in potentie geschikt voor een rijke stroomdalflora. Cortenoever is landelijk bekend vanwege de bijzondere stroomdalflora in de terreinen van Staatsbosbeheer die hier de agrarische terreinen flankeren (zie Peters e.a., 2011).

De botanische kwaliteit van de agrarische beheerpercelen in Cortenoever is zeer beperkt. De terreinen bestaan uit soortenarme raaigrasweiden met een lage soortenrijkdom. Percelen worden relatief vroeg gemaaid en sommige percelen worden soms toch nog intensief beweid en bemest. Alleen Weidegeelster komt nog opvallend veel op enkele stroomruggen voor. Deze soort lijkt zich ogenschijnlijk weinig aan te trekken van het intensieve bemestings- en het vroege maairegime in de terreinen. Dit heeft veel te maken met het feit dat dit een bolgewas in staat is lange tijd in relatief sterk bemeste of minder optimale situaties stand te houden. Eenmaal verdwenen keert Weidegeelster echter moeilijk terug. Ook komt op enkele plekken in een weitje nog wat Veldgerst voor, een soort die in de omliggende terreinen van SBB veel staat.

Er is één hooilandje buiten de natuurgebieden van SBB van een particuliere eigenaar in Cortenoever dat nog wel een aardige flora kent (5 bijzondere soorten), nabij boerderij het Ganzenei. Dit terreintje wordt werkelijk extensief benut (laat gehooit; vermoedelijk geen of zeer weinig bemesting, beperkt of geen intensieve nabeweidings), en kent duidelijk een minder prominente agrarische functie dan de overige percelen (meer een vorm van particulier natuurbeheer; geen lokale eigenaar). Het vormt daarom een uitbijter in vergelijking met de rest van het gebied (niet in tabel 1 opgenomen), maar geeft wel aan wat er nodig is om tot enige resultaten te komen.

De soortenarmoede in de terreinen van Cortenoever is opvallend omdat de percelen omringd zijn met soortenrijke goede zaadbronnen.

Tichelbeekse Waard

Ook de Tichelbeekse Waard kent nog zandige stroomruggen afgewisseld met vochtige stroomgeulen met vossenstaartgraslanden. In het gebied liggen in tegenstelling tot Cortenoever geen percelen van natuurbeheerorganisaties. Het gebied bestaat grotendeels uit relatief intensief gebruikte weilanden en hooilanden, waarvan circa de helft een botanische beheerovereenkomst kent. De uitgebreide inventarisatie van Emond e.a. (2010) laat op twee locaties Karwijvarkenskervel zien: één locatie binnen de percelen met beheerovereenkomsten en één locatie op de oeverwal erbuiten. Op diezelfde oeverwal werd net binnen een perceel met een beheerovereenkomst ook Kleine ratelaar aangetroffen. Daarnaast zijn er een paar exemplaren Veldgerst gevonden in een vochtig weiland. Dicht op de rivieroever komt Engelse alant voor (doorgaans tussen breuksteen in de oever, en derhalve weinig in relatie met het terreinbeheer).

In de bestanden van Floron worden uit het verleden (jaren '90 en begin jaren '00) soorten als Kamgras (winterdijk?), Aardbeiklaver, Bermooievaarsbek, Sikkelklaver, Ruig viooltje en Knolribzaad genoemd voor de kilometerhokken in de Tichelbeekse Waard (onbekend of ze binnen of buiten de beheerpercelen stonden), maar deze soorten zijn bij de inventarisatie van 2009 niet meer aangetroffen. Opvallend is vooral het ontbreken van Sikkelklaver (makkelijke soort) en Aardbeiklaver, maar deze laatste soort kan over het hoofd gezien zijn, omdat hij net in de juiste tijd waargenomen moet worden (als onzeker meegenomen).

Zicht op de Olsterwaarden (foto Bart Peters)

Olsterwaarden

De Olsterwaarden is landschappelijk zonder meer één van de mooiste IJsseluiterwaarden. Het gebied bestaat grotendeels uit agrarische hooilanden en weilanden, maar ook Staatsbosbeheer beheert enkele percelen als hooiland.

Tussen de hooilanden door liggen enkele mooie, oude hanken en strangen met droogvallende slikoevers, moerasruigte en wilgenbosjes erlangs.

De winterdijk van de Olsterwaarden is zeer soortenrijk met veel zeldzame stroomdalplanten. Deze dijk kan in potentie als zaadbron fungeren voor hogere delen in de uiterwaard.

De botanische waarden van de agrarische percelen in de Olsterwaarden zijn beperkt. Er komt lokaal in percelen richting de rivier Sikkelklaver en een hoekje met Zachte Haver voor. Daarnaast staat vermoedelijk nog hier en daar Goudhaver in de percelen of perceelsranden, hoewel die soort ook beperkt zou kunnen zijn tot SBB-percelen of bepaalde randsituaties.

3.3 CONCLUSIES EN DISCUSSIE

Restricties door gebrek aan data

Doordat er nauwelijks onderzoek of resultaatevaluatie plaats vindt in uiterwaarden met agrarische beheerovereenkomsten is het niet eenvoudig een kwantitatief beeld van de floristische toestand of de floristische trends op te stellen. In dit onderzoek werden enkele gebieden geselecteerd, waarvan redelijk tot veel data bekend is. Van terreinen als Cortenoever en Winssensche Waarden is het beeld zeer compleet door recente veldgegevens. Voor de andere terreinen moest teruggevallen worden op data uit landelijke bestanden, die mogelijk niet altijd actueel zijn. Dit kan tot onnauwkeurigheden in twee richtingen leiden (onderwaardering of overwaardering van het aantal soorten). Omdat vaak gewerkt werd met data op kilometerhokniveau, is het aannemelijk dat er in ieder geval soms een overwaarderingseffect voor agrarische gebieden inzit, omdat soorten al gauw buiten de betreffende percelen kunnen vallen, maar toch meegeteld zijn in dit onderzoek. Om dit zeker te weten is extra veldwerk noodzakelijk.

Toch lijken - mede gelet op de vele veldervaringen rond de vele veldonderzoeken van Rijn in Beeld - de uitgekozen gebieden een betrekkelijk representatief beeld van de situatie te geven. Daarnaast is er vanuit Rijn in Beeld ook op de schaal van het volledige rivierengebied naar de ontwikkelingen in de flora gekeken (Kurstjens & Peters, 2012). Het beeld dat hieruit opkomt ondersteunt - ondanks de restricties - de resultaten in individuele gebieden. Hieruit zijn ook de verschillen met de ontwikkelingen in de natuurgebieden te herleiden.

Resultaten onderzochte terreinen

- Alle hier onderzochte uiterwaardgebieden met botanische beheerpakketten kennen een lage tot zeer lage soortenrijkdom voor wat betreft indicatieve en bijzondere soorten.
- Indicatieve en bijzondere rivierdalsoorten die nog voorkomen, komen vaak in relatie met allerlei randaffecten (rond en op oude kades, naastgelegen natuurterreinen, bermen en onder rasters) en rivierprocessen (zandafzetting, oeverwalvorming) voor, en minder in relatie met het gevoerde beheer.
- De situatie in agrarische beheergebieden lijkt niet wezenlijk af van de floristische waarde van reguliere landbouwgronden zonder beheerovereenkomsten.

- Dit betekent ook dat de aanwezige soorten niet zelden 'ondanks het gevoerde beheer' aanwezig zijn en niet 'dankzij' afgesloten beheerovereenkomsten.

Vergelijking met resultaten in natuurgebieden

Als we de botanische resultaten van de (nieuwe) natuurgebieden afzetten tegen de resultaten in agrarische beheergebieden blijken de verschillen uitermate groot. Waar we in de nieuwe natuurgebieden een grote vooruitgang in de ontwikkeling van natuurwaarden zien, is in gebieden met agrarisch natuurbeheer (binnen een echte context van productielandbouw) sprake van een "status quo", of zelfs lokaal nog van achteruitgang.

In figuur 6 staat de soortenrijkdom van een aantal representatieve natuurgebieden naast de soortenrijkdom in enkele agrarische beheergebieden. Hierbij moet opgemerkt worden dat dit beeld nog een overwaardering van de agrarische gebieden laat zien, omdat het in landbouwterreinen vaak op een beperkter aantal standplaatsen gaat en in natuurgebieden soorten vaak in veel hogere dichtheden voorkomen. Daarnaast krijgen ook soorten van andere landschapstypen dan graslanden de kans zich in natuurgebieden te ontwikkelen, zoals soorten van ooibos, rivierdalruigtes en pioniersituaties.

Hierbij moet aangemerkt worden dat ook in het riviereengebied nog percelen van natuurorganisaties liggen die nog agrarisch worden beheerd (verpachting aan boeren met vergelijkbare voorwaarden als gesteld in beheerpakket); ook in dit soort terreinen (zoals de Doorwerthse Waarden) blijft de soortenrijkdom vaak achter bij minder intensief beheerde natuurgebieden. In alle gevallen speelt overigens de aanwezigheid van zandige, droge bodems (oeverwallen, stroomruggen, kades) een grote rol. Belangrijk is ook dat in de nieuwe natuurgebieden niet alleen het terreinbeheer van begrazing extensiever is, maar dat ook allerlei leidende processen van zandafzetting, overstroming en grondwater meer ruimte krijgen. Al met al blijkt rijkdom aan bijzondere soorten in nieuwe natuurgebieden met ca. een factor 5 te zijn toegenomen, waar de toestand in agrarische gebieden gelijk blijft.

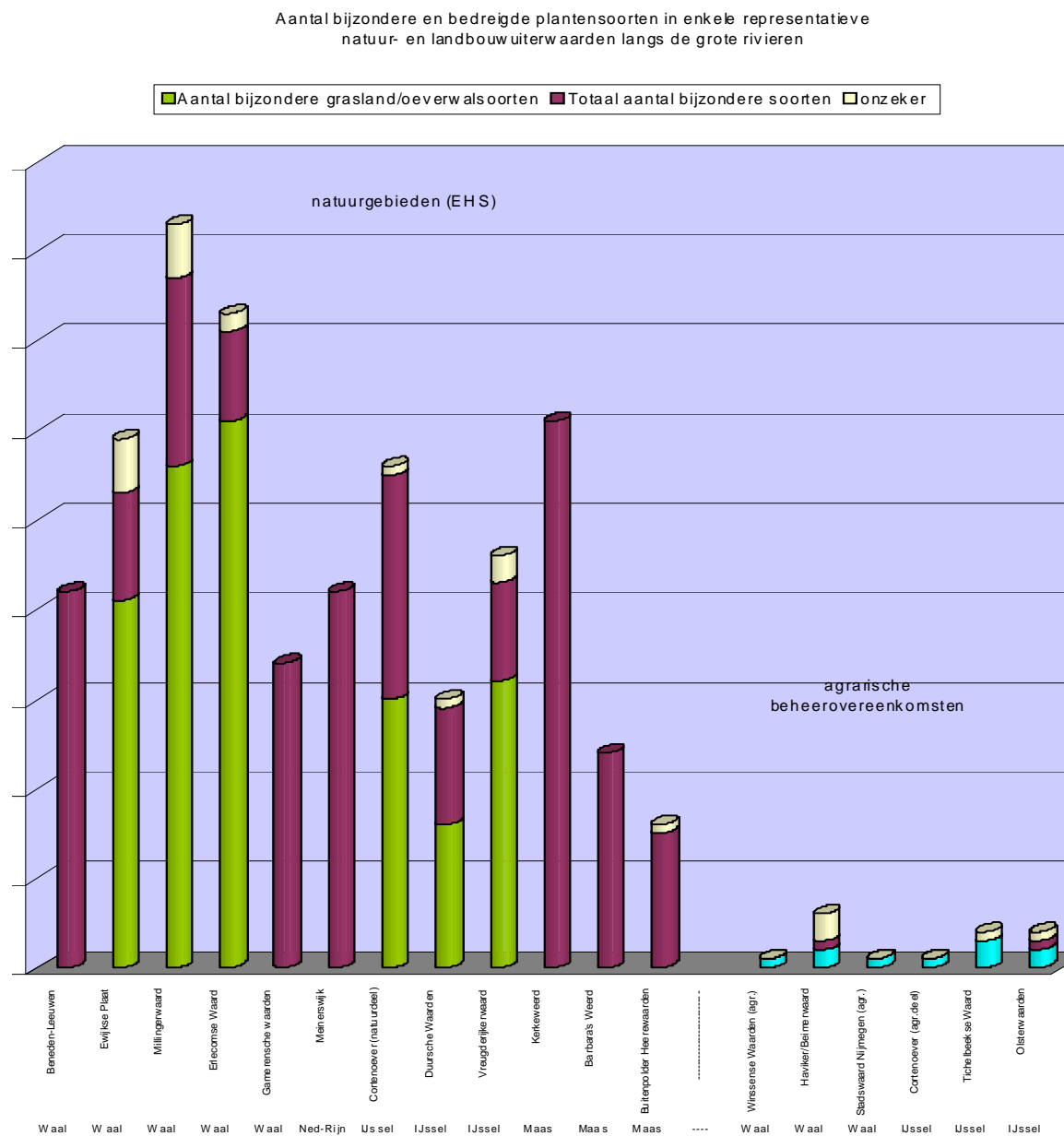
Oorzaken

De belangrijkste oorzaak voor het uitblijven van positieve effecten van agrarische beheerovereenkomsten gericht op flora hangen samen met de volgende factoren:

- De aanpassingen in het beheer die met de beheerovereenkomsten gepaard gaan zijn - ecologisch beschouwd – te beperkt, vaak gaat het alleen om een lichte verlaging van de graasdruk en een vermindering van het herbicidegebruik.
- De extensivering in het beheer van weilanden die de decennia lang tot productief, soortenarm grasland zijn gevormd en beheerd is onvoldoende, zeker wanneer de gronden zich op kleilig substraat bevinden.
- Belangrijk succesfactoren voor de terugkeer van flora langs de rivieren, zoals aanzandingen tijdens hoogwater (Peters & Kurstjens, 2012) en vernatting, krijgen in agrarische beheergebieden nog steeds weinig kans. Voor veel stroomdalsoorten zijn deze processen zeker zo belangrijk als het terreinbeheer.
- Niet overal worden beheerovereenkomsten voldoende nageleefd. Zo is in meerdere gebieden geconstateerd dan toch nog steeds vroege maaidata werden gehanteerd of intensieve bemesting plaats vond. In welke mate dit gebeurd is onbekend, omdat hierop slechts beperkt controle vanuit de

overheid plaats vindt. Onzeker is of hierbij een achterstand in de actualisatie van de landelijke beheerkaart nog een rol speelt.

- In sommige terreinen waar volgens de kaarten van de overheid een beheerovereenkomst loopt, wordt niet volgens de voorwaarden beheerd.

Figuur 6. Soortenrijkdom van aantal representatieve natuurgebieden naast die van enkele agrarische beheergebieden in uiterwaarden langs de Rijntakken. De Stadswaard is toegevoegd ten opzichte van besproken gebieden. Dit gebied is inmiddels natuurgebied, maar hier is de situatie net voor de overgang naar natuurgebied weergegeven. Het terrein was toen ten dele beheergebied.

Wat werkt er wel?

Wat werkt er dan wel binnen de context van agrarisch natuurbeheer? Er zijn situaties bekend waarbij met de inbreng van agrariërs wel verbeteringen kunnen

worden gerealiseerd. Dit zijn echter wel terreinen waarin agrarisch natuurbeheer met een andere uitgangssituatie en met meer regie op het resultaat wordt uitgevoerd. In grote lijnen gaat het hierbij om twee typen van gebieden.

Relict- en rommelterreinen

Er zijn enkele voorbeeldgebiedjes waar de inzet van agrariërs wel tot resultaten kan leiden. Hierbij is het uitgangspunt vaak een ander dan bij veel reguliere beheerovereenkomsten in productielandbouwgebieden: minder perceelsgewijs extensiveren binnen een landbouwcontext, maar gericht beschermen van een bepaalde al aanwezige relictpopulatie of van specifieke potenties op een oeverwal. Het gaat dan doorgaans om kleine terreinen, met bijvoorbeeld een oude kade, zandige oeverwal of een 'rommelterreintje' waar veel minder intensief geboerd is. Ook allerlei landtongen rond oude zandplassen vallen binnen deze categorie. Hier zijn vervolgens nog oude populaties van bijzondere stroomdalflora aanwezig.

Het aantal voorbeelden van dit soort terreinen in het rivierengebied is beperkt omdat veel van dit soort terreintjes landbouwkundig niet erg interessant zijn en de laatste 20 jaar aan natuurbeherende organisaties zijn overgedragen. Er liggen nog voorbeelden bij de Weurtse Plaat (oude kade), langs de IJssel bij Zutphen, in de Mijnsheerenwaard (kade/oeverwal langs Lek). In feite zijn ook veel van de actuele natuurreservaten (zoals het helikopterveldje van Tolkamer, kade in Wilpse Klei) zo in de jaren '70 en '80 begonnen.

Vaak is er een vorm van ecologische begeleiding naast de inzet van een agrariër; dat kan vanuit een lokale natuurgroep of vanuit een gemeente zijn, maar ook vanuit een samenwerking met een natuurbeheerorganisatie. Een belangrijke succesfactor is een oprechte interesse van de betreffende terreineigenaar of agrariër zelf bij de botanische waarden of landschappelijke waarde van het terrein. Dit is echter moeilijk in de formele regelingen van beheerpakketten te verwerken. Het aantal van dergelijke voorbeeldterreinen is beperkt, gewoonweg omdat het aantal locaties met waardevolle relictpopulaties buiten natuurgebieden zeer beperkt is geworden.

Overigens zijn in de laatste 30 jaar zijn een aantal van dit soort 'randgebiedjes' toch nog plotseling sterk achteruit gegaan, omdat een (nieuwe) terreineigenaar toch plots een intensiever beheer ging voeren.

Particulier natuurbeheer landgoederen

Daarnaast zijn er gebieden met particulier natuurbeheer rond bijvoorbeeld landgoederen, waar de flora beter in stand blijft dan in standaard landbouwgebieden met beheerovereenkomsten. In deze terreinen spelen agrariërs een rol als pachter van de terreinen, maar bestaat ook een zekere regie vanuit de terreineigenaar. Doorgaans zijn deze gebieden soortenrijker dan terreinen met agrarische beheerovereenkomsten met individuele agrariërs. In de hooilanden van de Stiftse Waarden bij Ophemert, die door een particuliere stichting worden beheerd, kwamen in 2009 6 bijzondere soorten voor. De soortendichtheid was voor de meeste soorten wel relatief laag. De zandige oeverwal is met 10 bijzondere soorten duidelijk soortenrijker, ondanks het ontbreken van veel beheer (zie Kurstjens e.a., 2011).

Wat echter ook in de Stiftse Waarden op valt is dat de hooilanden geen vooruitgang hebben laten zien in de laatste 20 jaar. Enkele soorten houden stand, maar er is geen sprake van een duidelijk positieve trend, hooguit door extensivering van het beheer op de oeverwal buiten het beheergebied.

4. ADVIEZEN

Gelet op de resultaten van beide voorgaande onderzoeken zijn de volgende adviezen voor beleid en beheer in uiterwaarden geformuleerd.

4.1 SPECIFIEKE ADVIEZEN VOOR DE OMGANG MET WEIDEVOGELBEHEEROVEREENKOMSTEN

- Het is zeer de vraag of investeren in weidevogels in de uiterwaarden nog zin heeft. Het rivierengebied functioneert momenteel nagenoeg als ecologische sink, waarbij het geheel afhankelijk is geworden van de aanvulling van buiten. Ook daar zijn echter nauwelijks meer grote, levensvatbare populaties die als bron kunnen dienen. Een uitzondering hierop vormen enerzijds de IJsseldelta/ Noordelijke IJsselvallei vanwege de aansluiting met weidevogelpopulaties van het noordelijk laagveengebied en anderzijds uiterwaarden langs de gestuwde Nederrijn die mede door kwel van de Utrechtse Heuvelrug een gunstig waterregime kennen. In alle overige gevallen zorgen beheerovereenkomsten momenteel hooguit voor een lichte vertraging van de exodus van weidevogels in agrarische uiterwaarden; volgens landelijke onderzoeksgegevens leveren beheerovereenkomsten zelfs niet eens een vertraging op.
- Mogelijk kunnen voor bepaalde soorten nog resultaten worden geboekt door in beheerovereenkomsten ook strenge hydrologische randvoorwaarden op te nemen (vernatting), waarbij vervolgens geschikt beheer op voldoende grote schaal wordt toegepast. Omdat dit in veel gevallen niet aan de orde is of naar verwachting niet is te combineren met productielandbouw, wordt aanbevolen om de bestaande weidevogelovereenkomsten in uiterwaarden buiten genoemde regio's af te bouwen.

4.2 SPECIFIEKE ADVIEZEN VOOR DE OMGANG MET BOTANISCHE BEHEEROVEREENKOMSTEN

- Alleen beheerovereenkomsten afsluiten op plaatsen waar resultaten werkelijk kansrijk zijn, bijvoorbeeld door de aanwezigheid van relictpopulaties en op zandige locaties (rond oeverwallen en oude stroomruggen, zandige kades).
- Geen overeenkomsten afsluiten in kleiige uiterwaardgebieden met productieve, soortenarme raaigrasweiden als uitgangssituatie. Het afbouwen van bestaande beheerovereenkomsten in dergelijke kansloze gebieden.

4.3 ADVIEZEN OVER DE WERKWIJZE ROND BEHEEROVEREENKOMSTEN

- Het formuleren en werken met een duidelijke ecologische doelstelling voor beheergebieden. Het simpelweg aanpassen van maaidata of bemestingsregimes is geen garantie voor goede resultaten.
- Duidelijk formuleren wat hiervoor nodig is vanuit het beheer. Als dat niet binnen een concept van productielandbouw kan, sluit dan ook geen beheerovereenkomsten af. Dit is ondoelmatig en kostbaar.
- Inhoudelijk-ecologische begeleiding en ondersteuning van de beheergebieden en van individuele agrariërs of terreineigenaren.
- Hierbij hoort ook een evaluatie van resultaten en controle op uitvoering van de afspraken. Het is opvallend dat beheersubsidies momenteel niet op hun effectiviteit of resultaat worden beoordeeld, ondanks de aanzienlijke kosten die ermee gemoeid gaan.

4.4

ALGEMENE ADVIEZEN VOOR HET AGRARISCH NATUURBEHEER LANGS DE GROTE RIVIEREN

- Vanwege de geringe ecologische effectiviteit wordt een grondige herijking van het huidige systeem van agrarische beheerovereenkomsten *in het rivierengebied* voorgestaan.
- Mede vanwege eerdere kritische kanttekeningen bij de effectiviteit van gesubsidieerd agrarisch natuurbeheer is het van belang om de beschikbare budgetten te besteden aan concepten die 'waar voor hun geld' leveren. Agrarische beheerovereenkomsten zijn relatief kostbaar en beslist te duur wanneer de resultaten structureel te wensen over laten. Bovendien kunnen ze door vrijwillige deelname zomaar stopgezet kunnen worden.
- Aankoop van gronden voor natuur is weliswaar duur, maar het beheer door natuurbeheerorganisaties is vervolgens een factor 2 tot 3 goedkoper en de toekomst zeker. Verwerving van gronden is daarmee op termijn goedkoper en altijd doelmatiger. Particulier natuurbeheer, waarbij de grond eigendom blijft van een particulier maar de waardedaling door de functieverandering van agrarisch naar natuurgebied door de overheid vergoed wordt (en daarmee bijna net zo duur als grondverwerving voor terreinbeheerders!), is lokaal ook een optie onder voorwaarde dat ook echt stevig op natuur wordt ingezet.
- Continueer met het oog daarop het beleid van verwerving van nieuwe natuurgebieden, via de EHS, maar ook via hoogwaterprojecten en delfstofwinprojecten. Door een herijking van het beleid (en budget) voor agrarisch natuurbeheer kunnen hiervoor ook middelen vrijgemaakt worden.

LITERATUUR

Beintema, A., O. Moedt & D. Ellinger, 1995. Ecologische Atlas van de Nederlandse weidevogels. Schuyt & Co., Haarlem.

Dienst Regelingen, 2008. Achtergronddocument GIS bestanden PSAN-PSN. Dienst Regelingen, Roermond.

Emond, D. , Inberg A., D. Soes, L. Anema, 2010. Natuuronderzoek IJsselsprong Inventarisatie flora en fauna in de Marswaard en Breed Water Zutphen. Bureau Waardenburg in opdracht van Waterschap Veluwe.

Faunawerkgroep Gelderse Poort, 2002. Vogels in de Gelderse Poort, deel 1: broedvogels 1960-2000/ Vogelwelt der Gelderse Poort, Teil 1: Brutvögel 1960-2000. Vogelwerkgroep Rijk van Nijmegen e.o./ Kartierergemeinschaft Salmorth/ Vogelwerkgroep Arnhem e.o./ NABU- Naturschutzstation Kranenburg/ Naturschutzstation im Kreis Kleve e.V./ Provincie Gelderland/ SOVON Vogelonderzoek Nederland.

Koffijberg, K. & C. van Turnhout, 2008. Vogelbalans 2008. SOVON Vogelonderzoek Nederland, Beek-Ubbergen,

Kurstjens, G. & B. Peters, 1992. Natuurwaarden van de Ewijkse en Winssensche Uiterwaarden in 1991 en aanbevelingen voor toekomstig beheer. Eigen uitgave (archief SBB).

Peters, B & G. Kurstjens, 2012. Actief Zand: herstel van oeverwallen en stroomdalflora in het rivierengebied. project Rijn in Beeld. Bureau Drift/Kurstjens Ecol. Advies, Berg en Dal/Beek-Ubbergen.

Teunissen, W. 2011. Monitoring Weidevogels. Pp. 38-41. In: Boele, A., J. van Bruggen, A.J. van Dijk, F. Hustings, J.-W. Vergeer & C.L. Plate. 2011. Broedvogels in Nederland in 2009. SOVON-monitoringsrapport 2011/01. SOVON Vogelonderzoek Nederland, Nijmegen.

Van Dijk, A.J. & A. Boele, 2011. Handleiding SOVON Broedvogelonderzoek. SOVON Vogelonderzoek Nederland, Nijmegen.

Van Turnhout, C.A.M., M.J.T. van der Weide, G. Kurstjens & R.S.E.W. Leuven, 2007. Natuurontwikkeling in rivieruiterwaarden: hoe reageren broedvogels? De Levende Natuur 108(2): 52-57.

Gebiedsrapportages Rijn in Beeld (zie www.rijninbeeld.nl)

Kurstjens, G., B. Peters, B., J. van Diermen & P. Calle, 2011. Rijn in Beeld, Natuurontwikkeling langs de grote rivieren; Deel 1 De Waal. De Stifitse Waarden. Bureau Drift / Kurstjens Ecol. Adviesbureau, Berg en Dal / Beek-Ubbergen.

Peters, B., G. Kurstjens, J. van Diermen & T. Teunissen, 2011a. Rijn in Beeld, Natuurontwikkeling langs de grote rivieren; Deel 1 De Waal. Weurtse Plaat. Bureau Drift / Kurstjens Ecol. Adviesbureau, Berg en Dal / Beek-Ubbergen.

Peters, B., G. Kurstjens, J. van Diermen & B. Beekers, 2011c. Rijn in Beeld: Natuurontwikkeling langs de grote rivieren; Deel 3 De IJssel. Cortenoever. Bureau Drift / Kurstjens Ecol. Adviesbureau, Berg en Dal / Beek-Ubbergen.

BIJLAGE: AANVULLENDE TABELLEN

Particulier natuurbeheer

Particulier natuurbeheer (botanische pakketten)			
Gebiedsnaam	Areaal	Aantal bijzondere graslandsoorten	Bijzondere soorten
Stiftse Waarden (hooilanden)*	52 ha	6	Echte Karwij, Zachte haver, Veldgerst, Goudhaver, Beemdtkroon, Karwijvarkenskervel
Hooilandje Cortenoever	2,5	5	Zachte haver, Weidegeelster, Goudhaver, Karwijvarkenskervel, Veldgerst

* exclusief de onbeheerde oeverwal, hier kwamen in 2009 10 bijzondere soorten voor: Viltganzerik, Sikkelklaver, Kattendoorn, Zachte haver, Zacht vetkruid, Hopw...

Beheer	Riviertraject	Gebied	Aantal bijzondere grasland/oe verwalsoorten	Totaal aantal bijzondere soorten	onzeker	oppervlakte beheergebied
Natuurgebieden	Waal	Beneden-Leeuwen		42		45 ha
	Waal	Ewijkse Plaat	41	12	6	60 ha
	Waal	Millingerwaard	56	21	6	150 ha
	Waal	Erlecomse Waard	61	10	2	58 ha
	Waal	Gamerensche waarden		34		32 ha
	Ned-Rijn	Meinerswijk		42		76 ha
	IJssel	Cortenoever (natuurdeel)	30	25	1	155 ha
	IJssel	Duursche Waarden	16	13	1	70 ha
	IJssel	Vreugderijkerwaard	32	11	3	52 ha
	Maas	Kerkeweerd		61		32 ha
	Maas	Barbara's Weerd		24		25 ha
	Maas	Buitenpolder Heerewaarden		15	1	56 ha
	----	-----				
Landbouwuiterwaarden	Waal	Winssense Waarden (agr.)	1	0	0	37 ha
	Waal	Haviker/Beimerwaard	2	1	3	150 ha
	IJssel	Cortenoever (agr.deel)	1	0	0	50 ha
	IJssel	Tichelbeekse Waard	1	2	1	44 ha
	IJssel	Olsterwaarden	2	1	1	32 ha

Zacht vetkruid	Sedum sexangulare				x		x			x		x		x		x	x	x		x	x				
Zachte haver	Helictotrichon pubescens		?	x		x				x		x			x	x	x	x			x	x	x		
Zandweegbree	Plantago arenaria				x					x															
Zandwolfsmelk	Euphorbia segueriana					x																			
Totaal		2	31	17-21	56-62	4-8	62-64	7	38-39	5-8	45-47	2	24-26	7-11	41-47	5	11	6-9	17	27-30	31-34	9-10	16-17	30-35	30-31

* In Cortenoever zijn de soorten van alle droge kronkelwaardruggen meegenomen; het gaat hier om een relatief groot areaal t.o.v. de andere oeverwalterreinen.